

Verantwoordings- document en beknopte handleiding Structuur- dragers

Inleiding en achtergrond

In 2017 lanceerde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) Panorama Landschap. Deze beschrijft het fysiek-ruimtelijk karakter van het Nederlandse landschap in 78 regio's en biedt inspiratie voor ruimtelijke ontwikkelingen. De regiobeschrijvingen zijn allemaal korte landschapsbiografieën, die als startpunt kunnen dienen voor nader onderzoek naar de landschapsgeschiedenis van de betreffende regio (zie [Rapport Panorama Landschap](#)).

Panorama Landschap is sinds de start veelvuldig benut als ingang voor landschapsonderzoek door verschillende personen en instellingen, maar medeoverheden maken er nog weinig gebruik van. Als belangrijkste oorzaken werden genoemd:

- Provincies hebben eigen instrumenten (websites) met landschappelijke informatie, die gedetailleerdere informatie bevat die voor gemeenten relevant is. Deze instrumenten hebben namen als Cultuurhistorische Waardenkaart, Kwaliteitsgids Ruimtelijke Kwaliteit of Leidraad Landschap & Cultuurhistorie (benaming en reikwijdte verschillen per provincie).
- Het ontbreken van een overzicht per regio en/of per landschap van wat het Rijk, i.c. de RCE, als meest karakteristieke elementen en patronen ziet.

Ad. 1 Sinds de decentralisatie van het landschaps- en natuurbesluit naar de provincies zo'n 10 jaar geleden, is bij de laatste veel nuttig werk verzet om landschappelijke informatie toegankelijk te maken en te kunnen toepassen in het ruimtelijk beleid van de provincies en gemeenten.

Ad 2. Deze opmerking kan op twee manieren worden opgevat: gebruikers willen naast een beschrijving ook een waardering van de betreffende regio of landschap. Of gebruikers hebben behoefte aan een overzicht van elementen en patronen die voor toekomstig ruimtelijk beleid van belang (kunnen) zijn om rekening mee te houden.

De wierde van Ezinge (Groningen), fotograaf Wim van den Ende

Waarderen van elementen en patronen is op dit moment niet aan de orde. Zonder context van een concrete ruimtelijke ingreep die op stapel staat, is het namelijk denkbaar dat een waardering zijn doel voorbijschiet. Zolang niet duidelijk is welke veranderingen het landschap te wachten te staat, of welk beleidsdoel aan zo'n waardering ten grondslag ligt, vinden wij waarden niet opportuun.

Het benoemen van karakteristieke elementen en patronen is, hoewel in zichzelf ook een vorm van waarden, naar onze mening wel mogelijk. Het kan bijdragen aan het breder inzetten van Panorama Landschap door bijvoorbeeld rijkspartners en medeoverheden. Deze elementen en patronen hebben wij samengenomen onder de naam 'Structuurdragers'. Bij het opstellen van de structuurdragers is de volgende definitie gehanteerd: "landschappelijke karakteristieken (elementen, patronen) die kenmerkend zijn voor een bepaald landschapstype. Ze illustreren de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van dat landschapstype." Structuurdragers zijn in tabelvorm weergegeven.

NOVI

In de NOVI (Nationale Omgevingsvisie, september 2020) is aangekondigd, dat het Omgevingsbeleid landschapsinclusief moet worden. Dit houdt in dat transities voor de fysieke leefomgeving moeten bijdragen aan het behouden en versterken van de landschappelijke kwaliteit of nieuwe kwaliteiten moeten toevoegen. Het Rijk wil op deze manier zijn verantwoordelijkheid op het gebied van landschapsbeleid weer oppakken, zonder daarbij in de

bevoegdheden van die van lagere overheden te treden. In de uitvoeringsagenda van de NOVI is dit verder uitgewerkt. Onder meer via het spoor van ONS Landschap. Een programma dat in samenwerking met decentrale partners de waarden en kwaliteiten van landschappen wil beschermen en versterken door ruimtelijke ontwikkelingen landschapsinclusief vorm te geven. In de Uitvoeringsagenda van de NOVI is dit als volgt verwoord (p. 22):

“Uit het Klimaatakkoord, de voortgaande verstedelijking, de energietransitie en de heroriëntatie van de landbouw vloeien grote ruimtelijke opgaven voort. De inzet is daarom het versterken, beschermen of ontwikkelen van (unieke) landschappelijke kwaliteiten. Het Programma ONS Landschap is er op gericht zowel gebiedsgericht als generiek landschapsinclusief omgevingsbeleid te ontwikkelen in afstemming met het Nationaal Programma Landelijk Gebied. *Verder brengen Rijk en regio middels geobjectiveerde kennisproducten de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en identiteit van een gebied in beeld*, en ontwikkelen we kaders of spelregels die gebiedsprocessen helpen met het vormgeven van landschapsinclusief omgevingsbeleid.”

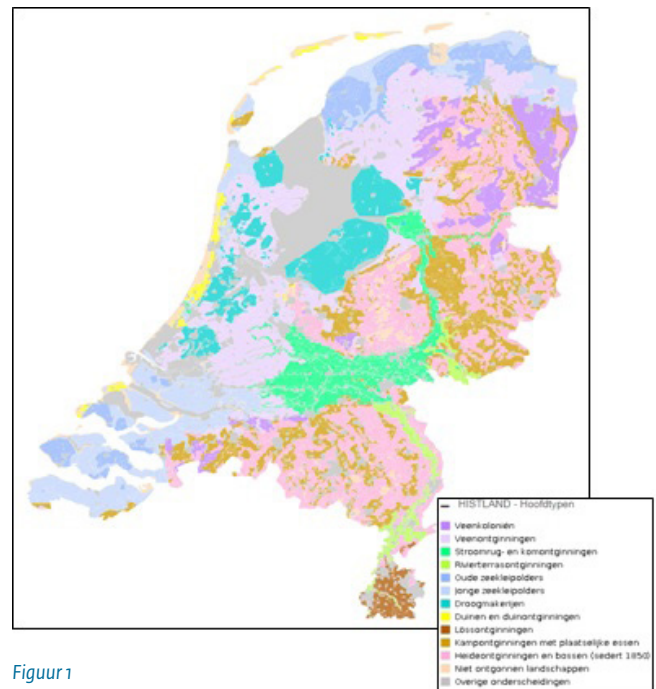
De genoemde kennisproducten zijn onder meer de Monitor Landschap en de Structuurdragers: “Bovenregionale landschappelijke structuren zijn de dragende landschapselementen en kenmerken die boven de provincie- en gemeentegrenzen uitstijgen. Samen met provincies en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) brengen we deze structuren per landschapstype in beeld en onderzoeken we hoe deze kunnen worden meegenomen in landschapsinclusieve gebiedsprocessen. Waarden als stilte en duisternis kunnen daarin ook een plek krijgen. De resultaten worden onderdeel van Panorama Landschap, dat via een website het karakter van het Nederlandse landschap in 78 regio's beschrijft.” (p. 63)

Gevolgdewerkwijze

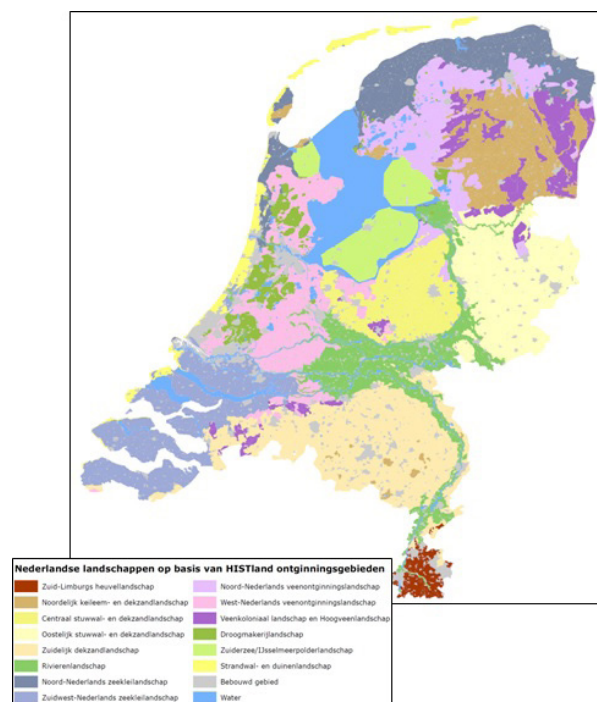
Structuurdragers betreffen dus in hoofdzaak bovenregionale structuren die bepalend zijn voor de ontwikkeling, het aanzien en de identiteit van het betreffende landschapstype.

Er is voor de landschapstypen door de RCE uitgegaan van de Histland-bestanden. Histland is een door Wageningen UR ontwikkeld classificatiesysteem in de vorm van een Geografisch Informatiesysteem (GIS) van het Nederlandse landschap. Sinds een aantal jaren is het in beheer bij de RCE. Histland onderscheidt 45 landschapstypen en 11 hoofdtypen. Op figuur 1 hiernaast staan de hoofdtypen weergegeven.

Omwille van de praktische bruikbaarheid is ervoor gekozen om de hoofdtypen uit Histland in dit project anders te ordenen. In plaats van onderscheid te maken in onder meer oud en jong zandland-schap of oudere en jongere zeekleipolders, hebben we een

Figuur 1

Figuur 2

geografische clustering gehanteerd. Dit leidde tot een indeling in veertien (deel)landschappen, zoals op figuur 2 te zien is.

Het voordeel van deze indeling is dat de grenzen tussen de verschillende landschappen minder grillig verlopen en beter

herkenbaar zijn. Ook kunnen regio-specifieke zaken beter worden onderscheiden, zoals bijvoorbeeld de terpen en wierden van het noordelijk zeeleigebied of de sprengen in het Centrale stuwwal- en zandlandschap. Tenslotte sluit deze indeling naar onze mening ook beter aan bij andere regionale indelingen zoals die van de landsdelen, regiodeals en/of NOVI-gebieden.

Doel en gebruik

Zoals in de inleiding al ter sprake kwam, wil het Rijk dat het Omgevingsbeleid 'landschapsinclusief' wordt. De kennis uit Panorama Landschap draagt daar in belangrijke mate aan bij. De regiobeschrijvingen van de 78 regio's kunnen een startpunt vormen voor het ontwikkelen van omgevingsvisies, omgevingsplannen of omgevingsverordeningen. De structuurdragers zijn te beschouwen als een aanvulling op de beschrijvingen, te benutten bij het formuleren van de kernkwaliteiten van een gebied. Ze komen tevens tegemoet aan het bezwaar dat met uitsluitend lopende teksten het voor gebruikers niet direct duidelijk is met welke structuren vervolgens rekening kan/dient te worden gehouden in de planvorming.

We maken onderscheid in gebruik door rijkspartners, decentrale overheden en overige gebruikers. Ze worden hieronder toegelicht.

Rijkspartners

De structuurdragers en Panorama Landschap zijn in eerste instantie bedoeld voor gebruik op een bovenregionale schaal. Ze moeten gebruikers inzicht geven in wat de historisch-landschappelijke ontwikkelingen zijn geweest van de 78 regio's en de 14 landschapstypes bezien vanuit het Rijksperspectief. Dit betekent dat het om hoofdlijnen gaat en al te gedetailleerde analyses en beschrijvingen achterwege zijn gelaten. De informatie geeft gebruikers in kort bestek inzicht in de belangrijkste ontwikkelingen, waar vervolgens in beleid- en planvorming rekening mee kan worden gehouden. Deze aanpak is conform de uitgangspunten van de NOVI, waarin een aantal nationale belangen is benoemd waar de structuurdragers en Panorama Landschap in passen. Dit zijn:

- Realiseren van een goede leefomgevingskwaliteit;
  - Behouden en versterken van cultureel erfgoed en landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van (inter)nationaal belang.
- Daarnaast spreekt de NOVI van afwegingsprincipes, waaronder 'kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal'. De structuurdragers dragen bij aan het bepalen daarvan.

Structuren binnen landschapstypen zijn regelmatig provinciegrensoverschrijdend. Het verdient de voorkeur dat provincies op vergelijkbare wijze omgaan met deze structuren. Afstemming hierover, al dan niet gestimuleerd door het rijk, is wenselijk.

De structuurdragers kunnen meegenomen worden bij het bepalen van ontwikkeldoelen. Daarmee bedoelen we niet dat ze alleen maar randvoorwaardelijk zijn, maar ook een uitgangspunt kunnen vormen voor (ruimtelijk) beleid.

Decentrale overheden

Voor decentrale overheden (provincies en gemeenten) kunnen de structuurdragers en Panorama Landschap ondersteunend zijn aan de eigen instrumenten die op dit vlak in de afgelopen tien jaar zijn ontwikkeld. In het ideale geval komen de structuren die door het Rijk zijn onderscheiden terug op het provinciale of gemeentelijke niveau en worden daar nader geduid. Ook kan informatie worden toegevoegd die provincie of gemeente van belang vinden. In het ruimtelijk beleid van provincies en gemeenten kan rekening worden gehouden met de verschillende structuren, zowel die van het Rijk als van de provincies of de gemeenten. Ook hier geldt dat de structuurdragers meegewogen kunnen worden in de te bepalen ontwikkeldoelen voor een regio.

Vergelijkbaar met provinciegrensoverschrijdende structuren, zou voor gemeentegrensoverschrijdende structuren door de provincies kunnen worden gestreefd naar een gelijksoortige omgang door de verschillende gemeenten.

Overige gebruikers

Voor alle andere gebruikers geven de structuurdragers inzicht in wat het Rijk ziet als van nationaal belang. De structuren kunnen voorts als startpunt dienen voor eigen onderzoek of ontwerp.

Hoe werkt de viewer?

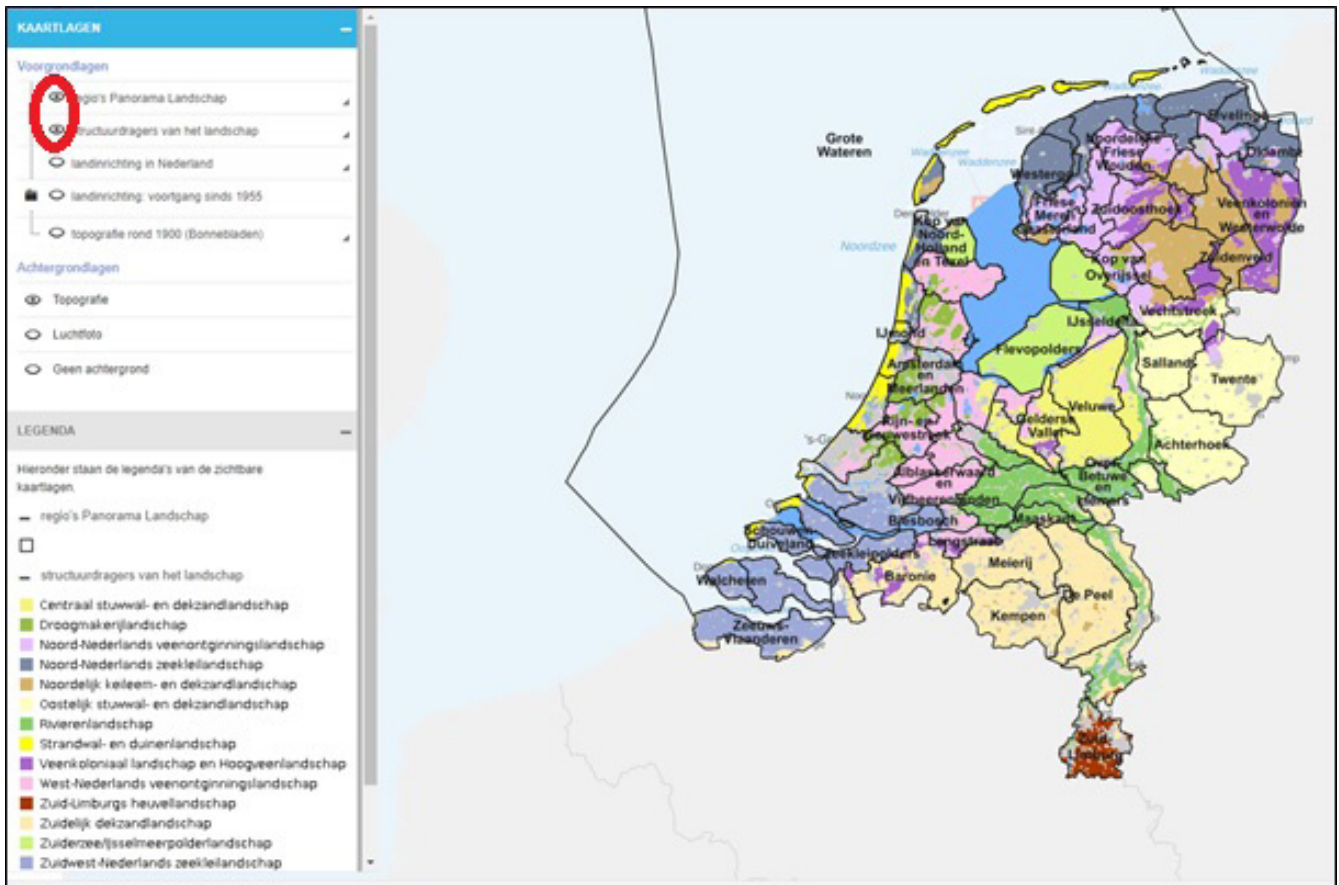
Van alle veertien landschapstypen zijn per landschapsvormende functie de kenmerkende structuurdragers bepaald en in een tabel gezet. Onder landschapsvormende functies verstaan we de wijzigingen in het landschap voortkomend uit de verschillende behoeften die de mens eraan stelde en stelt. We onderscheiden onder meer landbouw, wonen, water(-staat), verkeer, defensie en delfstoffenwinning.

De tabellen maken onderdeel uit van Panorama Landschap. Aan deze kaartviewer zijn enkele zaken toegevoegd: 'over' de Histlandkaart van figuur 2 staan de 78 regio's van Panorama Landschap geprojecteerd (zie figuur 3).

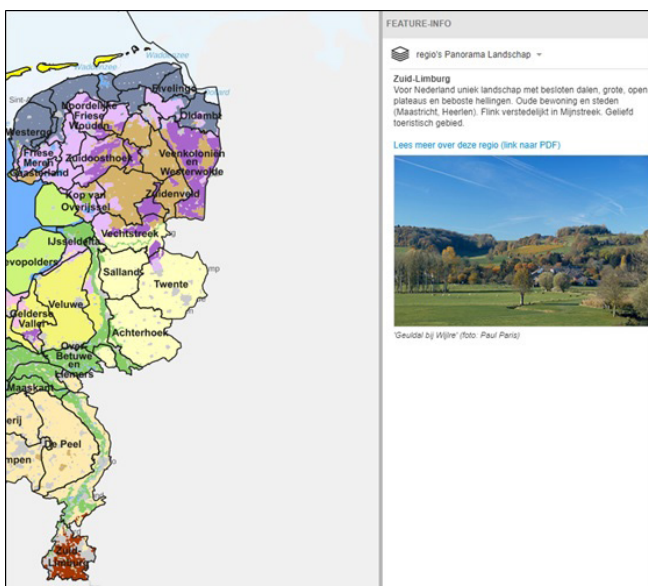
De link naar de viewer is:

Direct: <https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=PanoramaLandschap>

Via de site van de RCE: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/panorama-landschap> (via deze link treft u ook dit document aan).

Figuur 3

Figuur 4

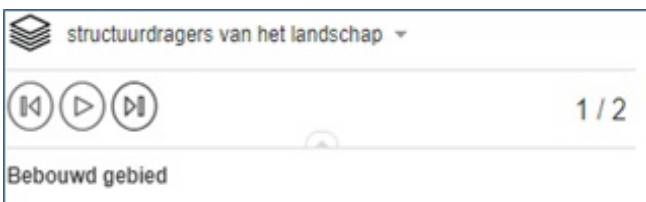
Standaard staan de volgende kaartlagen aan: regio's Panorama Landschap en Structuurdrager van het landschap. In het rode ovaal op de afbeelding ziet u ze aangevinkt staan. Lagen kunnen naar eigen inzicht worden aan- en uitgezet via een muisklik op het oogje voor de laagnaam.

Hoe krijgt u nu welke informatie te zien? Als beide lagen aanstaan, dan zal na een klik ergens op de kaart aan de rechterkant een nieuw scherm worden geopend met als titel 'Feature-info'. In het voorbeeld is er ergens in Zuid-Limburg op de kaart geklikt en verschijnt er het 'feature-info' scherm met een foto uit deze Panorama Landschapregio plus een omschrijving in zo'n 100 karakters (zie figuur 4).

Figuur 5

In het scherm 'Feature-info' staat bovenin 'regio's Panorama Landschap' met erachter een driehoekje met de punt naar beneden (▼). Als u daar op klikt, verschijnt er een uitklapmenu zoals hieronder:

Figuur 6

Als u dan op de regel 'structuurdragers van het landschap' klikt, zal de informatie in het 'feature-info' scherm wijzigen in een korte tekst van zo'n 225 woorden over het Histland-landschapstype. In het voorbeeld het 'Zuid-Limburs Heuvellandschap' (zie afbeelding 7 hiernaast).

Let op: het kan voorkomen dat u ongemerkt op 'bebouwd gebied' (=de vele grijze vlekken op de kaart) hebt geklikt. In dat geval verschijnt er een extra regel zoals hieronder. Klik dan op de één van de pijltjes, waarna de landschapsinformatie verschijnt.

Figuur 7

De korte inleidende tekst is algemeen geldend voor het gehele landschapstype.

Onderaan staat telkens de zin 'Bekijk de **tabel** met de structuurdragers van dit landschap'. Het woord 'tabel' is een hyperlink, die dan de structuurdragers toont in een nieuw tabblad.

Er worden op termijn aan elk van deze inleidende teksten ook foto's toegevoegd.

De tabel ziet er als volgt uit voor het Zuid-Limburs Heuvellandschap (zie volgende pagina figuur 8):

De kolom 'specifiek voorkomen (provincies)'

Elke tabel heeft een kolom met de naam 'specifiek voorkomen (provincies)'. Bijvoorbeeld het Rivierenlandschap (zie volgende pagina figuur 9)

Deze kolom is toegevoegd om de volgende reden. Elke tabel heeft betrekking op structuurdragers voor het gehele betreffende (deel) landschapstype. Dat houdt in, dat waar er ook geklikt wordt in het landschap, altijd verschijnt *dezelfde tabel*. In het geval van het Rivierenlandschap komt de structuur 'Maasheggen' ook tevoorschijn als u op het riviereengebied in de IJsseldelta klikt, terwijl de Maasheggen daar niet liggen. Om hieraan tegemoet te komen, is er voor gekozen om voor *die structuren* die een duidelijke *specifiek voorkomen in één of meer provincies* hebben, dat in de kolom te vermelden.

Het houdt tevens is, dat als er niets staat ingevuld in die kolom, die structuur voorkomt in alle provincies waar ook het betreffende (deel)landschapstype voorkomt. In het geval van het Rivierenlandschap betreft dat bijvoorbeeld 'dijken' en 'openheid'.

Zuidlimburgs heuvellandschap	
Landschapsvormende functie	Elementen en structuren in het huidige landschap
Algemeen	<ul style="list-style-type: none"> Geaccidenteerd landschap met dalen, plateaus en hellingen (uitloper Ardennen) <ul style="list-style-type: none"> Dalen: besloten en kleinschalig Hellingen: graften en hellingbossen Plateaus: open
Landbouw en natuur	<ul style="list-style-type: none"> Graften; door ruilverkavelingen veel verdwenen Hoogstamboomgaarden Plateaus: open en grootschalige akkerbouw. Door ruilverkavelingen verder vergroot
Bosbouw	<ul style="list-style-type: none"> Hellingbossen Oude boskernen (pre-1850) met autochtone bomen, heggen en houtwallen
Wonen	<ul style="list-style-type: none"> Sterk verstedelijkt landschap. Grootste steden Maastricht, 'Parkstad Limburg', Sittard-Geleen Kenmerkend boerderijtype: gesloten- en U-vormige hoeses Vakwerkboerderijen Eigen dorpstypen: <ul style="list-style-type: none"> Beekdalnederzettingen (ouder) Plateaunederzettingen (jonger) Terrasrandnederzettingen Mijnwerkerskoloniën en fabrieksdorpen in steden Archeologie: <ul style="list-style-type: none"> Grotwoningen Romeinse Villa's Thermen Heerlen
Water(-staat)	<ul style="list-style-type: none"> Maas met sluzen en stuwen Vrij meanderende Geul Gulp Voordes
Defensie	<ul style="list-style-type: none"> Hoge dichtheid aan sporen van Middeleeuwse defensiewerken: kastelen, (Abschitt)mottes, burchten Kazematten jaren '1930 langs o.a. Geul Erebegraafplaatsen WOII Forten rond Maastricht
Delfstoffenwinning	<ul style="list-style-type: none"> Sporen steenkoolwinning: <ul style="list-style-type: none"> Diverse gebouwen van oormalige mijnen Mijnbergen Mijnwerkerskoloniën Herontwikkeling voormalige mijnterreinen Mergelwinning in kleine groeven en grootschalig op Sint Pietersberg. Ondergrondse gangenstelsels Zand en grindwinning langs Maas Archeologie: vuursteenmijnen

Figuur 8

Rivierenlandschap		
Landschapsvormende functie	Elementen en structuren in het huidige landschap	Specifiek voorkomen (provincies)
Algemeen	<ul style="list-style-type: none"> Open riviereengebied met dijken, oeverwallen en komgronden. Goed leesbare opbouw in rivieren- uiterwaarden- oeverwallen (+dijken) en kommen Maas tot Cuijk ingesneden in plateau en vorming terrassen Rijn vertakt zich in Waal, Nederrijn en IJssel en door stuwval gebroken 	<ul style="list-style-type: none"> LI, NB GLD, OV, UTR
Landbouw en natuur	<ul style="list-style-type: none"> Maasheggen Oeverwallen zandiger: akkers en tuinbouw (fruit), onregelmatiger verkaveling en kleinschaliger 	<ul style="list-style-type: none"> NB GLD, OV, UTR

Figuur 9

Hebt u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.
www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Afbeeldingen: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Mei 2021

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Smallepad 5, 3811 MG Amersfoort.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.